

OSMANLI TOPLUMUNDA KAPİTALİST-GİRİŞİMCİ SINIFIN VE İNSAN TİPİNİN OLUŞUMUNU ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Cem DOĞRU*

Özet : Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı-Türk insanının neden Avrupa'dakine benzer girişimci, ferdiyetçi ve kapitalist insanın özelliklerine sahip olamadığını tartışmayı amaçlamaktadır. Böylesi bir insan tipinin ortaya çıkamamasında Osmanlı-Türk insanının zihniyet yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, ekonomik, kültürel, dini ve devlet yapısının önemli rolleri vardır. Çalışmada bu faktörlere yer verilmiş ve konu bu faktörlerin ışığında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalist-girişimci sınıf, kapitalizm, Osmanlı-Türk insan tipolojisi, iktisadi davranış

I. Giriş

İktisadi sistemleri incelediğimizde kapitalizmin ve girişimci sınıfın ortaya çıkışı belli bir düşünce sonucu ve ekonomik ortamda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da kapitalizm ve kapitalist insanın ortaya çıkışı feodalizmin 16. yüzyılda çöküşü ile başlamıştır. Bu yüzyıla kadar Avrupa'da hem toplumsal hem de ekonomik hayat feodalizmin ve Hıristiyanlığın etkisinde kalmıştır.

Kentlerin güç kazanması ile feodalizm çözülmeye başlamıştır. Bağımsız kentlerin ortaya çıkışı aynı ranta dayanan kırsal ekonomilerin çözülmesine yol açmıştır.

Kapitalizm ve buna bağlı olarak kapitalist ruhun ortaya çıkmasını sağlayan şartlar nelerdir?

Bu şartların başında dünya ticaret yollarının değişmesi gelmektedir. Ticaret yollarının büyük ölçüde Osmanlı denetimine girmesinden sonra Avrupa'da alternatif deniz yolları aranmaya başlanmış; Amerika kıtasının ve Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşılacak başka bir deniz yolunun keşfedilmesi ile deniz ticaretinin yönü değişmiştir. Bu keşifler ile istila hırsı, macera arayışı, altına ve baharata ulaşma isteği ve kâr hevesi açık denizlere açılmaya Avrupalıları teşvik etmiştir (Ülgener, 1991:139).

Yeni keşiflerle gidilmedik yerlere gidilmesi ve burada yaşayan insanların servetlerine zorla el konulması ile birleşince sermayenin ilkel birikimi oluşmuştur. Keşfedilen yerlerin sömürgeleştirilmesi ve bu sömürgelerden altın ve diğer kıymetli madenlerin dolaşım hızının artması sonucunda Avrupa'da fiyatlar genel seviyesi yükselmiştir. Bu durum sabit gelirli olan feodal beyler ve köylülerin yıkımına, tüccarların zenginleşmesine yol açmıştır.

---

* Arş. Gör. , Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD.

Kapitalizm ve kapitalist ruhu ortaya çıkaran diğer bir unsur ise düşünsel hayatta gerçekleşen dönüşümdür. Ortaçağ Avrupa'sında Katolik inancın egemenliği nedeniyle zenginlik kötülenmiş, faiz yasaklanmış ve endüljans sistemi ile servet birikiminin oluşması büyük ölçüde engellenmiştir.

Bu anlayışın değişmesini sağlayan Rönesans-Reform hareketleri ve Protestan kilisesinin getirdiği ahlak anlayışıdır. Protestanlık her ne kadar mezheplere ayrılmış olsa da kâr elde etme hırsı ve çalışma her mezhepte ana fikir olarak yer almıştır.

Katolik inancına göre bir zenginin cennete girmesi mümkün değildi ancak Calvinist papazlar bunun tam aksini savunmaya başlamışlar ve Katolik iktisat ahlakına başkaldırmışlardır. Onlara göre çalışıp kazanan ve biriktiren Tanrı'nın sevgilisidir. Bu görüş ile Protestan tarikatları dinlerine gösterdikleri dikkat ve itinaı dükkanlarına taşımaya başlamışlardır.

Böylece Calvin'in öğretileri kapitalist girişim ruhu ile örtüşmüştür. Katolik kilisesi tüccara kazanç hırsını sahip, günahkar bir kişi olarak nitelendirirken Calvin şöyle demiştir: *"İş gelirin toprak gelirinden büyük olmaması için ne sebep var? Tüccarın kârı çalışkanlığı ve gayretinden gelmiyorsa nereden geliyor?"* Calvin'in bu öğretisi ile burjuvazi dini inanç olarak Kalvenizmi benimsemiştir (Huberman, 1991:191).

Bu görüş doğal olarak hem servet birikimine hem de kapitalizmin ruhuna uygundu. Tasarruf etmek ve yatırım yapmak tanrı uğruna yapılması gereken bir olgu haline dönüşmüştür.

Kâr elde etmek ve para kazanmak Protestan ahlakına göre Tanrı'nın gözünde çok sevaptı. Kişinin çok serveti varsa Tanrı'nın gözünde çok makbul bir kuldu. Para kazanmak ve sermaye birikimi kötü bir şey değildi. Din gayretiyle para biriktirip yatırım yapan girişimci bir Protestan burjuvazisi oluştu.

Weber, çağdaş yaşamın kaderini belirleyen gücün kapitalizm olduğu ve kapitalizm anlayışının en fazla kâr elde etme (kar maksimizasyonu) ve en çok para kazanma dürtüsü ile uzaktan yakından bir ilgisinin olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca kapitalizmin ruhunda da sınırsız kazanma açlığının kapitalizm ile aynı anlama gelmediğini, tam aksine kapitalizmin bu irrasyonel güdünün dizginlenmesini en azından rasyonel olarak dengelenmesi ile özdeş olabileceğini belirtmiştir (Weber, 1999:16-17).

Weber, Protestanlığın geliştirdiği ahlak sisteminin kapitalizmin doğmasına yol açtığını ileri sürmüştür. Başka bir deyişle Protestan ahlakı kapitalizmin ruhunu oluşturmaktadır. Hıristiyan kültüründe çile çekme, dünyada çekilen bu acıyla ahiretteki dünyayı kurtarma çabası esasken Protestan ahlak çok çalışmayı ön plana çıkarmıştır. Dindar insan çok çalışarak hem bu dünyadaki hem de ahiretteki yaşamını kurtarır. Sürekli çalışan dindar insan kazancı ile temel ihtiyaçları karşılar lüks tüketimini sınırlar.

Weber'e göre dünyevi asketik protestanlık para kazanmayı doğrudan doğruya tanrının isteği olarak görmüştür. Böylece tüm Hıristiyanlar

kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve tasarruf edebildikleri kadar çok tasarruf etmeye yani zengin olmaya teşvik edilmiştir. Lüks tüketim sınırlanmış olduğundan harcanamayan para biriken sermayeye eklenir. Protestanlık işte böyle bir dünyevi asketizm geliştirmiştir. Başka bir deyişle dünyevi asketizmin zorlaması sonucu sermaye birikmiştir (Weber, 1999:148-151).

Tarımda yaşanan büyük değişim kapitalist sınıfın ve sermaye birikiminin ortaya çıkmasını sağlayan diğer bir unsurdur. Tarımda kapitalist gelişmenin önünü açan bütün Avrupa'da özellikle İngiltere'de uygulanan "**çitleme hareketi**" olmuştur. Özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarının Avrupa'da yükselmesi sonucu birçok zengin ve servet sahibi insan ortaya çıkmıştır. Bunlar zamanla dağınık halde olan ve bölünmüş küçük toprak parçalarını satın alarak birleştirmişlerdir. Bu topraklar daha sonra çitlerle çevrilmeye başlanmıştır. Bu da zaman zaman içinde tarımsal verimliliği arttırmıştır.

Asıl çitleme hareketi koyun yetiştirmek amacıyla yapılmıştır. Piyasa için üretim yapılması sonucu özellikle İngiltere'de toprak sahipleri yün fiyatları yükseldiğinden ve daha karlı olduğundan topraklarının çoğunu koyun otlağına dönüştürmüştür. Bu durum sonucunda koyun yetiştirmek için çok fazla çalışana ihtiyaç duyulmadığından fazla olan işgücü toprak sahipleri tarafından kovulmuştur (Huberman, 1991:121).

Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki nispi artış ve yüksek yün fiyatları sonucunda toprak sahipleri ve zengin köylüler servet biriktirme başlamışlardır.

Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde gerçekleşen bu değişimler sonucunda hem Avrupa'da kapitalist, girişimci bir sınıfın ve insan tipinin temeli atılmış hem de ticaretin gelişmesi sonucu sermaye birikimi gerçekleşmiştir. Buna merkezi otoritenin güçlenmesi de eklenince kapitalist üretim biçimine geçiş hızlanmıştır. Toprak sahipleri yerini para sahiplerine bırakmıştır. Sanayi Devrimine kadar bundan sonra ticari kapitalizm dönemi başlamıştır.

II. Faktörlerin İncelenmesi

A. Fiziki Faktörler ve Maddeye Karşı Takınılan Tavr

İktisadi faaliyet insanın madde ile ilişki kurmasıyla başlar. Bu faaliyet bireyin çeşitli çevrelerle ilişki kurmasını sağlar. İktisadi faaliyet, sınırlı kaynakları şu anki ve gelecekteki ihtiyaçlara tahsis etmektir.

İktisadi faaliyete ait bu çerçeve Batılı bir belirlemedir. Batı'da sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın şekillenmesi maddeye bağımlıdır.

Osmanlı'da ise tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Çünkü Osmanlı topraklarının verimli, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zengin olması Osmanlı-Türk insanının maddeye bağlanmasını engellemiştir. Batıdaki insan gibi maddeye karşı bir açlık duymamıştır.

15-16. yüzyıllarda bolluk ve bereketin genel fiyat düzeyini düşürmesi, kişinin yeterli alım gücüne sahip olmasını sağlarken, aynı zamanda daha fazla çalışmasını da gerektirmiyordu (Nişancı, 2002:107).

Kapitalist dönem öncesinde mal ve mülk sayı ve fiyatıyla değil, kullanım değeri ile dikkate alınır. Yani mübadele değeri bu dönem insanı için önemli değildi. İlave çalışma gereksiz görülürdü. Bunun nedeni ise, bu anlayıştaki insanın kendisini ve ailesini geçindirmeye yetecek düzeyde çalışması idi. Kısacası kapitalist dönem öncesinde “yetinme” felsefesi geçerliydi. Bu dönemde kanaatkâr, kaza ve kadere inanan kişi tipolojisi karşımıza çıkmaktadır. Bu insan tipi maddeye karşı ilgisizdir. Bu anlayışta kazanç, kişinin kendi çalışmasına bağlı değildir. Dolayısıyla bu dönemde insanlar üretimde bulunurken maliyet ve kâr hesabı yapmamaktadır. Sahip olunan veya üretilen mal, üreticinin veya sahibinin organik bir parçası olarak algılanmaktadır (Nişancı, 2002:44-45).

Sonuç olarak kapitalist dönem öncesi insanın, eşyanın kullanım değeri, mal ve mülk ile sıcak bir ilişkisi varken, kapitalist insan mal ve mülk arasında mesafe koymamakta, sattığı ve satın aldığı mal ile sayı hesabı olarak yakınlık kurmaktadır.

Osmanlı-Türk insanının madde karşısındaki tavrı da kapitalist dönem öncesi insanınkiyle benzerlikler taşımaktadır.

Kapitalist dönemde olduğu gibi Osmanlı-Türk insanında da yarını düşünme ve gelecek kaygısı, ileriye dönük bir iktisadi faaliyeti yoktu. Ancak devrin teknik imkanları da kârlılık hesabını olanaksız kılmaktaydı. İnsan sadece acil ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflerdi. İhtiyaçların günümüzde olduğu gibi çeşitlenmemiş olması ve üretimin basit tekniklerle yapılması da gelecek dönemler için atılım ve girişim hevesini kösteklemekteydi.

Tasavvuf felsefesinin, zaman kayıtsızlığı kavramını insanların bilinçaltına yerleştirmesini de unutmamamız gerekir. Tasavvuf anlayışı insanı, iktisadi faaliyeti sadece bugünkü ihtiyaçların ölçüsünde karşılamayı sağlıyordu. Bir sonraki günü ve çalışmayı düşünmek ibadetin hakkını çalma olarak değerlendirilmekteydi. Böylesi bir çalışma, hastalıklı bir ruhun saplantısı olarak kabul edilmekteydi (Nişancı, 2002:49).

Çalışmayı ve faaliyeti olumsuz etkileyen husus, insanın ölçsüz kaza ve kader anlayışındadır. İnsanın iradesini unutarak ilahi takdire boyun eğmesi, çalışmanın değerini insanın göz önünde düşürmekteydi (Nişancı, 2002:23).

Nişancı, bu konuda tarımsal faaliyetin insanı aşırı kaderciliğe sürüklediğini savunur. “*Bir çiftçinin kuraklığa da, aşırı yağmurlara karşı da yapabileceği bir şey yoktur. Toprak sürülüp, tohum ekildikten sonra sabırla beklemekten başka elden ne gelir ki. Aşırı kaderciliğe genellikle zirai faaliyetlerle uğraşan insanlarda rastlanması sebepsiz değildir*” (Nişancı, 2002:23)

15. yy.’ın ahlâkçısı Eşrefoğlu Rumi’ye göre insan; nefsi olmayacak işler peşinde koşan, olmazı olur sanan ve uzak endişeleri tasaları olan kötü bir varlıktır. “*Bu nefsi emmareyi taşıyanlar ertesi güne dahi çıkacaklarından emin olmadıkları halde elli sene sonrası için hayaller kurarlar o güzelim ömürlerini de böyle hayallerle geçirirler. Gerçekten uzak emeller kurmakla meşgul olmak*

kişiyi aldatır; Allah yolunda hayır yapmaktan alı kor. Bu ölçüye göre insan, ancak ibadete devam edip kuvvet bulacağı kadar maişet düşüncesinde olan, kendi nefsi ve dünyası işlerinde asla gam çekmeyen emellerini kısaltıp sabaha sahip çıkmayandır” (Nişancı, 2002:49-50).

Osmanlı-Türk insanı, kanaatkâr insandır; dünyaya meyletme ve dünya malına tamah yoktur. Parası olsa bile zihninde dünya malına tamah ve hırs olmadığı için girişimci ve kapitalist bir insan olamamıştır. Çünkü her şeyden önce geçici bir dünyada yaşanıldığına inanılmaktadır (Dünya fani Allah baki anlayışı). Bunun aksine özellikle Avrupa’da 16. yy.’dan itibaren batı insanı kâr elde etme peşine düşmeye başlamıştır. Bunun da zihinsel temelini Protestan tarikatları sağlamış (özellikle Kalvinizm) ve bu tarikatlar para kazanmayı ibadet saymışlardır.

B. Dini Faktörler

Osmanlı-Türk insanının iktisat zihniyetinin oluşum sürecini oluşturan ikinci faktör ise dini faktördür. Ancak burada dini faktörleri iki alt başlıkta incelememiz gerekmektedir. Birincisi; İslamiyetin rolü, ikincisi ise; tasavvuf anlayışıdır.

1. İslamiyetin Rolü

İslamiyetin bu aşamadaki en önemli rolü; egoist, hesapçı insanın ortaya çıkmasını engelleyen, diğergam dünya görüşü ile Kur’an-ı Kerim’in bir çok ayetinde inananların harcamaya (infak) teşvik edilmesidir. Özellikle, toplumun zararına servet biriktirme şiddetle kınanmaktadır:

“Allah'ın peygamberine diğer memleketlerden tahvil buyurduğu fey'i de Allah'a peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir; yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye. Bir de peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının ve Allah'tan korkun; çünkü Allah, cezalandırması çetin olandır.” (Kur’an-ı Kerim, Haşr Suresi 7. Ayet)

Zekât, sadaka ve diğer hayır harcamaları mekanizması ile toplumda zenginlerin ve devlet memurlarının elinde biriken mal ve mülk bu yolla topluma geri dönmüştür. Özellikle Osmanlı ahlâkçıları ve mutasavvıfları edinilen malın toplumun yararına harcanması gerekliliğini vurgulamıştır (Nişancı, 2002:108).

İslamiyet’te kazanmaya teşvik edilen insan başıboş bırakılmamıştır. Birey, infaka veya bölüşüme dayalı toplumsal dayanışmayı pekiştirmekle mükelleftir. İslamiyet özel mülkiyete karşı değildir. Ancak, servete dayalı bir zenginlik kibir ve gurur haline dönüştüğünde İslamiyet buna karşı çıkmaktadır. Bu nedenle insan, kazancından zekat verecektir. Bu, toplumsal dayanışmayı arttıracaktır. Buna dayanarak İslamiyet’te ekonomik anlamda insana özgürlük verilse de bu özgürlük başıboş bir özgürlük değildir (Sayar, 1998:307).

15. yy.ın tanınmış ahlakçısı olan Eşrefoğlu'na göre “*helalinden kazanılsa bile Allah yolunda harcanmayan mal, mülk ve servetler hayırlı değildir*”. (Nişancı, 2002:108) Bu anlayışın Osmanlı toplumunda hakim olması sonucunda; servet sahibi insanların cami, çeşme yapımı, yoksulların korunması içinde sadaka ve zekat verme gibi çeşitli unsurlarla servetlerini harcadıklarını görürüz. Bu toplumsal dayanışma servetin tekrar üretime ve ekonomiye dönmesini engellemiştir.

Vakıflar, bu toplumsal dayanışmanın kurumsallaşmış halidir. Vakıflar özellikle kimsesiz ve yoksul kimselerin yardımına koşmaktaydı. Vakıflar yoluyla eğitim, sağlık, bayındırlık tesisleri yapıldığından Osmanlı toplumunda aşırı ölçülerde sınıflar arası farklılık ve sınıf çatışması yaşanmamıştır (Nişancı, 2002:110-111).

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı toplumunda dayanışmacılık çok önemli bir yer tutmaktaydı. Servet hakkındaki çok sayıda ahlakçının olumsuz görüş bildirmesi sonucunda bu servet, Osmanlı toplumunda toplumsal harcamaya ve yardımlaşmaya konu olmuştur. Cami, medrese, su yolu vb. yapımlar çoğunlukla şahıslar tarafından yapılmıştır.

Bu, toplumsal dayanışmacılığın Osmanlı toplumunda görünen yanısıdır. Bu dayanışmacılığın görünmeyen yanı ise; toplumun zor durumda olan fakir ve muhtaç bireyi arayıp bulması ve teselli etmesidir. Fitre, zekat, sadaka ile fakirlere ve muhtaç insanlara yardım etme, esnafın birbirini kollaması bu toplumsal dayanışmacılığın görünmeyen yanısıdır (Sayar, 2000:147).

Kısacası Osmanlı insanının dini hayatına egemen olan zühdün en önemli özelliği nefis için servet yığılmaması ve elde mevcut imkanların insanlar için seferber edilmesidir. Amaç dünya malının toplumun yararına harcanmasıdır.

2. Tasavvufun Rolü

Osmanlı iktisadi zihniyetini biçimlendirmede en önemli etkenlerden biri de batınî tasavvufudur. Müteşabih ayetlere bakılarak ortaya çıkan batınî tasavvuf anlayışı Osmanlı'da sermaye birikimini ve iktisadi maddeyle uğraşmasını ve bu tasavvuf anlayışı sermaye birikimini engellemiştir (Sayar,2001:49).

Tasavvufun etkisi toplumumuzda o kadar büyüktür ki günlük yaşamda kullandığımız deyimlere bile girmiştir. Örneğin; tevekkülü ifade eden “*bir lokma bir hırka*” ve dünya işlerinden el etek çekmek anlamında kullanılan “*hırkayı başa çekmek*”, “*Sana mı ismarladılar bu yalan dünyayı*” , “*Dünya fâni Allah bâki*” deyimleri buna en güzel örneklerdir.

Aslında bu deyimlerin bize gösterdiği; batınî tasavvufu ile Osmanlı-Türk insanının dünya malından yüz çevirmesidir. Bu da bazı insanlarda dervişliği yaşam biçimi olarak kabul etme eğilimini getirmiştir. Tasavvufun sevgi ve hoşgörü işlevleri toplumsal açıdan olumlu ekonomik açıdan etkisi ise olumsuzdur. Bu Osmanlı-Türk insanının madde ile ilişki kurmasını engellemiş, dolayısıyla da Avrupa'da yaşayan insanlar gibi maddeye karşı bir açlık

duymamıştır. Bu görüş sermaye birikimini de engellediğinden kapitalist ve girişimci bir sınıfın oluşumunu da engellemiştir.

Weber'in riyazî insanı (Protestan Batı) ile Ülgener'in zahid (mümin kimseler) insanı (müslüman Osmanlı-Türk) asırlar boyunca tezat içinde kalmıştır. Bu Ülgener'in deyişiyile Osmanlı-Türk gerçeğindeki "zahid" in riyazîleşmemesinin (Sayar, 1998:301) ve Osmanlı'nın kapitalizme geçememesinin en önemli nedeni batınî tasavvuftur ve batınî tasavvuf hizmete hazır ve kaderci bir kitleyi etkilemiş, tarikat ahlakı pasif ve uysal bir alt tabaka ruhiyatını işlemiştir. Batıda ise Kalvinizm fonksiyonel aklı kullanarak bu dünyaya dönük bir dürtü vermiştir (Sayar, 1998:308).

Ülgener'e göre müslüman zahidin "zühd" küresine sıkışmasının nedeni İslami tasavvuftur. Zühd küresinin müntesibleri ise ekonomik faaliyetleri geçimlik-götürü düzeyinde görür. Osmanlı zühd küresinin üyelerinin ekonomik faaliyetle ilgilenmeleri bir problemdi. Bunun en önemli nedeni tasavvuf, tasavvufun da daha çok batınî yorumudur (Sayar, 1998:309).

İki tasavvuf anlayışından söz etmek mümkündür: batınîlik ve melamilik. batınîlik *en'el-Hakk tasavvufunu* izler ve zühd küresini anti-madde telkinleriyle etkisi altına alan ve kişiyi meslek sahibi olarak gören fakat rızık için endişe duymayı yasak kılan bir zihniyettir. Bu anlayışı en iyi aşağıdaki beyit dile getirmektedir (Sayar, 1998:310):

*Alemde kişi gerçi ki bîpişe gerekmez
Amma dün ü gün rızık için endişe gerekmez*

Buradan da anlaşıldığı gibi Ülgener, Osmanlı ekonomik düzleminin rasyonelleşmemesini batınî görüşün yoğurduğu tasavvuf telakkisinde görmektedir.

Melamilik ise batınî etkilerden uzak kalmıştır ve *ene-maal Hakk* tasavvufunu izlemiştir. Ülgener, melamiliği boş ve atıl durmayıp aralıksız çalışma ve uğraşmanın ısrarlı takipçi ve savunucuları olarak görür (Sayar, 1998:310). Örneğin II. Devre Melamilerinden olan Bayramiler tıpkı Kalvinistler gibi iş ve güç kaygısındaydılar, iktisadi değer ölçülerini aratmayacak şekilde dünyaya yönelmişlerdir. Ancak bu zühd küresi sermaye birikimine değil de bölüşüme yönelmiştir. Ayrıca disiplinli ve kentli bir orta sınıf oluşturamamıştır. Kısacası melamiliğin etki alanı ve hitap ettiği kitle dar ve sınırlı kalmıştır (Sayar, 1998:311).

Sermaye birikimini ayrıca miri arazi sisteminin, narh, müsadere, kötü vergileme sistemi, sikkenin sürekli tağşişi, özel mülkiyetin olmayışı gibi unsurların hepsi zühd küresini hareketsiz kılmıştır.

Batınîliğin etkisinde kalan tasavvuf Osmanlı-Türk insanını anti-maddeci davranışa mahkum etmiş ve bu insanın kanaatkâr olmasına neden olmuştur. Çünkü kanaatkârlık tasavvufun temel ilkesidir (Aza kanaat etme ilkesi).

Batı dünyası Kalvinizm ile metodik-disiplinli dindar insan iş ve meslek adamı olarak ekonomik düzleme taşımış, sağlıklı bir iş organizasyonu kurmuştu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda din ile ekonomik düzlem arasında müslüman girişimcinin dinini ekonomiye taşıdığı bir köprüden söz edemeyiz. Çünkü; “*dervişçe riyazet*” hiçbir zaman Batı'daki gibi bir meslek ahlakı haline dönüşmemiştir. Ülgener, bu olguyu şöyle açıklar (Sayar, 1998:306):

“... Şark mistisizmi fert ve evren arasında bütün mesafeleri silen, ikisini mutlak bir vahdet aleminde eritip birleştiren düşünce tarzı ile dış alemin bir manada ne kadar içinde ise biçim verilebilir ve ölçülebilir unsurlarını zihnen yoğurup işlemek cihetinden o kadar uzağında ve ötesindedir.”

Osmanlı-Türk insanı ekonomik hayata ilgisiz kalmış ve dinine gösterdiği özeni ekonomik hayata yansıtamamıştır. Ticaret alanında sadece Hacı Şakir ve Hacı Muhiddin Ali Bekir, Webergil anlamda dinine gösterdiği titizliği ekonomik hayata taşıyan insanlardır (Sayar,2001:53).

Batınî tasavvufunun topluma benimsettiği diğer bir felsefe “*El-kanâatü kazûn layüfna*” anlayışıdır. Kanaat etme tükenmez bir hazine sayılmış ve fakirlik bir erdem olarak görülmüştür.

Atatürk 1923 yılındaki İktisat Kongresi'nde bu felsefeyi eleştirerek çalışmanın, zanaat sahibi olmanın, ticaretin ve zenginliğin önemini vurgulamıştır:

“Bu felsefe yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir ... Felsefenin sahipleri memleketi zindan ve cehennemden başka bir şey yapmamıştı... Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı ellerinde nümûleriyle ziraat, ticaret, san'at, sây ve sabanın mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet fakir değil, belki de memleketimiz zenginler memleketidir” (Ökçün, 1997:210-211)

Sonuç olarak hem Osmanlı-Türk insanı hem de devlet maddeye, paraya ve toprağa aşırı bağlanmamış; üretilen tüm değerler tüketilmiştir. Böylece aynı dönemde batıdaki gibi para kazanmayı ibadet sayan, kâr peşinde koşan bir sınıf ortaya çıkmamış; böylece Osmanlı toplumundan ne sermaye birikimi ne de girişimci-kapitalist bir sınıf doğmamıştır.

C. Siyasi Faktörler ve Devletin Ekonomiye Yaklaşımı

Padişah, tek otorite olarak mülk üzerinde tasarrufa, reayanın üzerinde kudrete sahip olması Osmanlı-Türk insanının kendi iç dünyasına yönelmesine neden olmuş, bunun sonucunda Osmanlı-Türk insanının iktisadi ferdiyetçiliği

törpülenmiştir. Padişah, kendisine alternatif bir güç olacağı endişesi nedeniyle büyük servet birikimine karşıydı. Zaten bu serveti ancak devlet görevlileri ile sarraflar biriktirebiliyordu. Padişah dilediği taktirde bu serveti müsadere ederek servetin bir anda ortadan kalkmasını sağlayabilirdi.

Osmanlı padişahlarının bu hakkını sıkça kullanması sonucu servete dayanan bir güç oluşumu engellenmiştir. Çünkü o dönemde para veya servet sahibi olmakla güç sahibi olmak aynı anlamdaydı. Padişahın karşısında bir gücün olması devleti tehdit edebilecek bir unsurdur.

Aşıkpaşaoğlu, “Aşıkpaşaoğlu Tarihi”nde sultanın mülk üzerindeki sınırsız tasarruf hakkını şöyle açıklar: “*Hak Taala dünya mülkünü sizin gibi hanlara (Orhan Gazi) ismarladı ki kulları birbirleriyle işlerini görsünler. Bizlere gün yeni, nasip olan rızık da yeni*” (Nişancı, 2002:112) Devlete olan güven ve itaat bireyi hem toplumda eritmiş, hem de güven ve teslimiyet insanları felsefesizliğe itmiştir. Sonuçta batıdaki gibi iktisadi ferdiyetçilik oluşmamış, dolayısıyla kapitalist sınıfın oluşumu da devlet eliyle engellenmiştir.

Ayrıca beratlar, yasaknameler ve pazara sürekli müdahale edilmesi piyasa mekanizmasının kurulmasını engellemiştir. Öyle ki, yeni bir pazarın açılması, dükkan sayısı, dükkanların açılış ve kapanış saatleri kurallarla tespit edilmişti. Böylece hesap, kitap peşinde koşan, kâr hırsı ile dolu bir girişimci-kapitalist sınıfın oluşmasını engellemiştir. Devletin bu müdahale sistemi girişimcilik ruhunu da köreltmıştır.

Osmanlı padişahlarının hükümdarlık hakkı ve gücü oldukça geniştir ve mutlakiyetçi karakteri ön plandadır. Öyle ki, sultanın yasakladığı şeyler Kur’an-ı Kerim’in yasaklarından daha çoktur. Pek çok insan Kur’an-ı Kerim’in yasaklarına rağmen bu yasaklara kimi zaman uymamış, ancak sultanın korkusu ile sultanın koyduğu yasaklara uymuştur. Bu korku Osmanlı-Türk insanının ferdiyetçi yanını törpülemiştir (Sayar, 2000:131).

Padişahın bu otoritesi bağımsız ve hür aklı, eleştiriyi yok etmiş; bu da Osmanlı-Türk insanının sabır, tevekkül, zühd, irtikaf, kanaat gibi davranışları sergilemesine yol açmıştır (Sayar, 2000:133).

Girişimci sınıfın oluşmamasının diğer bir neden ise; “*ilm-i tedbir-i devlet*” anlayışıdır. Bu anlayışta her şeyin üstünde ve içinde devlet felsefesi geçerlidir (Sayar,2001:123). Devlet ekonomiye hakimdir. Devletin ekonomiyi kendi haline bırakıp bireylerin eline bırakmak istememektedir Bu sebeple de ekonomi kontrol altında tutulmaktadır. Kontrol bireylerin eline bırakıldığı taktirde gücünü iktisattan alan ve para gücüne sahip bir sınıfın ortaya çıkma olasılığı olacaktı. Dolayısıyla servet sahibi bir girişimci sınıf devleti (sultanı) tehdit edecekti. Devlet bunu istemediği için ekonomideki kuralları kendisi belirlemiştir.

İlm-i tedbir-i devlete işlerlik kazandıracak esaslar; sikke ayarı (tağşiş), narh, tumar rejimi ve vergilerdir.

Ekonomik sistemde bu müdahaleciliğin olması Osmanlı-Türk insanının iktisadi hayatı kendi kararları ile şekillendirememesine, aksine sonuçlarına katlandığı bir düzeni kabullenmesine yol açmıştır. Bu da Osmanlı-Türk insanını kısıtlamıştır. Hem felsefi, hem de devlet tedbiri açısından çıkarları peşinde koşan girişimci ve kapitalist bir sınıfın oluşmasını engellemiştir (Sayar,2000:138).

Bu olumsuzluklara karşın, Osmanlı toplumunda günlük ve geçimlik kazanç peşinde koşan insanlar olmuş ancak, bu insanların iktisadi ahlakı, mal ve servet biriktirmeye yönelik olmamıştır. Her ne kadar üst tabaka olarak nitelendirilebileceğimiz eşrafın ve ayanların, yüksek rütbeli memurların servet birikimleri olsa da, bu servet birikiminin amacı kâr ve verimlilik hesabı değil itibar sahibi olmak, gösteriş, siyasi amaç, şeref kazanma ve unvan kazanma idi. Buna kısaca “*ağalık ve efendilik şuuru*” diyebiliriz (Ülgener, 1991:101).

Devlet, özel mülkiyete ve özel ellerde servet ve sermaye birikimine sınırlamalar getirmiştir. Toprakta özel mülkiyet devlet eliyle sınırlandırılmış ve servet birikimini müsadere ile engellemiştir. Böylece Osmanlı’da serveti törpülemenin en önemli aracı müsadere sistemi olmuştur.

Sonuçta devlet özel mülkiyeti ve servet birikimini belli sınırlar içinde tutmaya çalışmıştır (Pamuk, 1999:76). Bu nedenle, servet ve mülk sahipleri devletin bu tavrı karşısında özel mülkiyeti sürdürmek için vakıflar kurmuşlardır.

Osmanlı-Türk insanı iktisadi maddeye bu sebeplerle (felsefi ve devlet anlayışları) dokunamadığı için, kazancı ve harcamaları geçimlik ve götürü düzeyinde kalmış, *Yevm-i cedit* (yeni gün) ve *rızk-ı cedit* (yeni rızık) anlayışları hakim olmuştur. Bu anlayışlar Sayar’a göre insanın insanla, insanın eşyayla (dünyayla) olan mesafesini ifade etmektedir (Sayar,2001:126).

Sayar’a göre “*Osmanlı-Türk insanı sermaye birikimine imkan vermeyen bir zihniyet dünyasında iktisadi madde ile yoğrulmuş, günlük hayatını geçimlik ve götürü bir şekilde idame ettirmişti*” (Sayar, 1998:303).

İlm-i tedbir-i devlet anlayışının zıttı olan *İlm-i tedbir-i menzil* kavramı ise bireye dayalı bir anlayıştır ve hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle klasik dönemde geçerli olmamıştır. Bunun nedeni; insanların iktisadi güç ve buna bağlı olarak politik bir güç olarak *ilm-i tedbir-i devlet*’in dışında yol alıp ekonomiyi sürüklemesi fikri devletin varlığını tehdit edeceği düşüncesinin olmasıdır. Devlet, bu tehdidi de müsadere sistemi ile bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı’da bireyin; politik toplum, ekonomik düzlem ve kuramsal dünya (batınî tasavvuf) düzlemlerinde konumu hissedilmemiştir (Sayar,2001:140).

Osmanlı iktisadi görüşünün üç temel unsuru da Osmanlı-Türk insanının girişimci-kapitalist birey olamamasına yol açmıştır. Bu unsurlar İaşe (provizyonizm) ilkesi, gelenekçilik ve fiskalizmdir.

İktisadi faaliyete iki açıdan yaklaşmamız mümkündür. Üretici açısından iktisadi faaliyetin amacı; ürettiği malı ucuza mal etmek ve mümkün olduğu kadar pahalıya satarak kâr etmek, tüketicinin amacı ise; tüketileceği malın kaliteli ve ucuz olmasıdır.

İaşe ilkesi, iktisadi faaliyete tüketici açısından bakan görüşün dayandığı ilkedir. Buna göre iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Üretilen mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması gerekir. Yani piyasada mal arzının yüksek olması gerekir. Bu sebeple devlet mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretimde ve ticarete müdahaleciliği benimsemiştir (Genç, 2000:45-46).

Bu sistemde ithalata ülke içinde ihtiyaç duyulan, üretilmeyen veya çok az üretilen mallar için izin verilirdi. Bu da Osmanlı'nın anti-merkantilist bir politikayı benimsediğinin açık bir göstergesidir. Sonuçta devlet ciddi anlamda ihracatı zorlaştırırken, ithalatı kolaylaştırıyordu.

Osmanlı iktisadi görüşünün ikinci unsuru gelenekçilik ise; "*sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hakim olması şeklinde*" tanımlanabilir (Genç, 2000:48).

Osmanlı'da üretim ile tüketim arasında dengenin sağlanması amaçlanırdı. Özellikle üretimde düşme veya tüketimde bir artış kıtlığa yol açmasından korkulmuştur. Böylesi bir durum tüketim ile üretim arasındaki dengeyi bozacaktır. Bu nedenle tüketimi arttıracak değişimler kontrol altında tutulmuştur. Üretim fazlası da arzu edilen bir unsur değildi, bu nedenle üretimde kontrol altındaydı.

Bir malın üretimini arttırmak için diğer alanlardan emek ve sermaye çekiliyordu, emek ve sermayenin çekildiği alanlarda da üretiminin azalması tehlikesi vardı. Bu da kıtlığa yol açacak bir faktördü.

Bu nedenlerle üretim ve tüketim yapısının değişmeden kalması hedeflenmiştir. Bunun için üretiminin düşmemesi için zirai işletmeyi bırakarak köyden kente göçün yasaklanması, kentlerde dükkan ve işçi sayısının belli bir sayıyı geçmesinin engellenmesi, tarımda işletme büyüklüğünün belli düzeyde tutulması gibi tedbirler uygulanmıştır. Gelenekçiliğin işlevi ise, bu sözü edilen düzenlemelerin değişmeden kalmasını sağlamaktır (Genç, 2000:49).

Osmanlı iktisadi görüşünü belirleyen son unsur ise fiskalizmdir. En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm; hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir (Genç, 2000:50). Ana hedef gelirleri arttırmak, bu gerçekleşmediği takdirde harcamaları kısımaktır.

Giderlerin hızlandığı, ekonomideyse teknolojik yenilenmelerin (dolayısıyla verimlilik artışının) olmadığı dönemlerde, fazla giderleri daha yüksek vergilerle dengelemek ortaya büyük meseleler çıkarıyordu. İaşe ve gelenekçilik ilkelerinden ötürü parasal ilişkiler, yani ticaret ve mübadele alanı sınırlı kalıyordu. Bu sınırlar gevşetilip parasal katkının güçlenmesine imkân verildikçe, "toplum içinde ticaret ile uğraşanlar güçlenecek, büyüyecek ve zenginleşecekti. Böyle bir zümrenin doğması, sosyal/siyasal dengeyi sarsabileceği için arzuya şayan değildi." Bu tavır kendini en iyi narh uygulamasında gösteriyordu. Faiz hadlerinin yüzde 15-25 arasında seyrettiği bir ekonomide, esnaf ve tüccara normal kâr haddi olarak en fazla yüzde 5-15 arası bir marj tanınıyor, daha yüksek kâr arayışları şiddetle cezalandırılıyordu (Genç, 2000:51).

Bu üç ilke de mevcut ekonomik düzenin korunmasını, dengede kalmasını amaçlaması ve çeşitli kısıtlamalar Osmanlı-Türk insanının iktisadi ferdiyetçiliği dolayısıyla girişimcilik ruhunu törpülemiştir. Böylece kâr peşinde koşan, üretim fazlası elde etmek isteyen insanlar bu iktisadi yapı içinde çıkamamıştır.

D. Osmanlı Toplumunun Sosyal Yapısı

Prens Sabahattin Bey'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerlemesine engel olan dini değil sosyal yapısıdır (Prens Sabahattin, 1965:41).

Prens Sabahattin'e göre girişimci bir sınıfın oluşmamasının temelinde Osmanlı toplumunun bütüncü bir yapıya sahip olması ve eğitim sisteminin Osmanlı-Türk insanını bağımsız bir hayata hazırlayamaması yatmaktadır (Prens Sabahattin, 1965:48). Bu nedenle girişimcilik ruhu törpülenmiş, Osmanlı-Türk insanını hep resmi görevlerde (devlet memuru) çalışmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla risk almaktan korkan, girişken olmayan bir insan tipolojisinin oluşmasına yol açmıştır. Böylesi bir bütüncü yapıda beklediğimiz kapitalist-girişimci sınıfın oluşması da mümkün olamamıştır. Bu insan tipi ancak bireyci toplum yapısında oluşabilirdi. Osmanlı'da risk ve girişimi gerektiren ticaretle uğraşan insan tipolojisi yerine, resmi görevleri bir geçim yolu gören insan tipolojisi ile karşılaşmaktayız.

Prens Sabahattin'e göre doğu toplumları bütüncü, batı toplumları ise bireyci yapının etkisi altındadır. Aralarındaki farkın temelinde doğuda topluluğun, batıda ise bireyin üstün olmasıdır. Dolayısıyla bu zihniyet farkı, Osmanlı'da girişimci-kapitalist bir sınıfın oluşmadığını açıklayan hususlardan biridir.

Prens Sabahattin, Türkiye'nin sosyal geleceğinde memur adayı olan insanların çoğalmasına karşıdır ve üretim işlerini girişkenlikleriyle ilerleterek, sosyal çevremizi değiştirecek etkenlerin oluşmasına bağlı olduğunu söyler (Prens Sabahattin, 1965:52).

Prens Sabahattin'e göre özel hayatta memur tipi yerine kişisel girişkenlik eğitimi alan insanlar yetiştirmek, merkezîyetçilik yerine adem-i merkezîyete

dayanan bir yönetim kurmak gerekir. Osmanlı'daki mevcut sosyal ve toplumsal yapı insanı bağımsız hayata hazırlamamaktadır. Bu nedenle resmi görevler imparatorlukta üretim faaliyetlerinden üstün tutulmuştur. Bu anlayış sonra ticaret vb. faaliyetlerin alçaltıcı bir uğraş olarak sayılmasına yol açmıştır (Prens Sabahattin, 1965:28).

Sonuç olarak Prens Sabahattin, özel girişkenliğe dayanan bir sınıf oluşturmayı, ve memurların bu zihniyetine son vermeyi ve bu zihniyetin yerine kapitalist bir sınıf yaratacak kişilerin çoğunlukta olacağı bir toplum yapısını savunur. Bireyci kişiler çoğunlukta olursa toplum ekonomik ve diğer alanlarda güçlü olur (Kongar, 1982:129).

Prens Sabahattin tespitlerine dayanarak, Osmanlı toplumu bütüncü toplum yapısından bireyci toplum yapısına geçemediği için girişimci bir sınıf oluşmamıştır.

III. Milli İktisat İlkesi ve Müslüman - Türk Girişimci Sınıfın Ortaya Çıkması

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde girişimci sınıfın ortaya çıkmasını sağlayan faktör milli iktisat ilkesinin benimsenmesidir. Balkan Savaşları'ndan hemen sonra İttihat ve Terakki yönetimi esnaf cemiyetlerine yakın durmuş, bunun doğal sonucunda bu cemiyetlerde Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomiye ağırlıklarını koyarak milli iktisadın lokomotifini oluşturmuştur (Toprak, 2003:201). Yönetiminin ana hedefi, milli iktisat ilkesi ile yeni bir girişimci sınıfın oluşumunu sağlamaktır.

Bu ilkenin İttihat ve Terakki tarafından benimsenmesinin ve uygulamaya konmasının en önemli nedenlerini İssawi'nin tespitlerinde görebilmemiz mümkündür. Bu dönemde milli burjuvazinin durumunu incelediğimizde örneğin finans sektöründe gayrimüslimlerin üstünlüğü belli olmaktadır. 1912 yılında başkent İstanbul'da 40 adet özel bankacı varken bunların hiçbiri Türk değildi. Bunların 12'si Rum ve Ermeni, 8'i Yahudi, 5'i Levanten veya Avrupalı'dır. Benzer bir şekilde gene başkentte 34 hissedarın 18'i Rum, 6'sı Yahudi ve 5'i Ermeni'yd.

İmparatorluğun Rumeli topraklarında 32 bankacı ve banka yöneticisi varken gene Rumların üstünlüğü göze çarpmaktadır (22'si Rum). Arap toprakları hariç tutulduğunda imparatorluğun Asya'daki topraklarında 90 bankacı vardır ve gene çoğunluğunu Rumlar ve Ermeniler oluşturmaktadır. Sadece Eskişehir ve Harput'ta 2 Türk bankacı vardır.

Sanayiye baktığımızda ise Türkler'in finans sektörüne göre daha etkin olduğu söylenebilecek kadar gayrimüslimlerle kıyaslandıklarında küçük bir azınlıktır.

Ticarette ise 19. yüzyılın başlarında imparatorluğun Avrupa ile ticaretini çoğunlukla Rumlar ve Levantenler yürütürken, 1820'lerden itibaren Ermeniler etkinliklerini arttırmışlardır (İssawi, 1980:14).

Her ne kadar 18. yüzyıla kadar Türk ve Müslümanlardan oluşan kent eşrafı gayrimüslimlerle rekabet edebilecek güce sahip olmuş olsa da, batı ile

gelişen iktisadi ilişkiler sonucunda Müslüman olmayan azınlıklar Issawi'nin de belirtmiş olduğu gibi ekonomik yaşamda önemli noktaya gelmiştir. Dış dünya ile bağlantıyı gayrimüslimler sağlamıştır.

Bunların ışığında hiç olmazsa gayrimüslimler ile rekabet edecek düzeyde bir Türk burjuvazinin vücuda getirilmesi gerekliydi. Bunu Yusuf Akçura, (Georgeon, 1999:94) şöyle ifade etmiştir.

“Eğer Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfını çıkarmayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i ictimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı.”

İttihat ve Terakki Cemiyeti milli iktisat ilkesini hayata geçirebilmek için Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilerek azınlıkları ticari ve sanayi alanlarında tasfiyeye girişti ve zengin bir Türk sınıfı yaratmaya çalıştı. Kemal Bey (Kara) bu amacı

“Şimdiye kadar bir Türk zengin sınıfı yetişmedi. Sermaye hep azınlıkların elinde toplandı. Ben bir Türk zengin sınıfı yetiştireceğim, bu sayede iktisadi hayatta Türklere üstün bir rol sağlayacağım” biçiminde ifade ettiğini görüyoruz (Yalman, 1970:269).

Savaş sırasında başkent İstanbul'un iâşesinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle İttihat ve Terakki yönetimini tedbirler almasına yol açmış (temel ihtiyaç maddelerine narh koyma, karne yöntemi gibi); spekülâtif hareketlerini, karaborsayı ve stokçuluğu önlemeye çalışmıştır. Ancak bu sorunların önüne geçilemediği gibi iâşe sorunu çözülememiş ve fiyat artışları devam etmiştir.

Savaş sonucu ortaya çıkan kıtlık ile spekülâtif ticaret, istifçilik ve karaborsa yollarıyla savaş zengini denilen grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca İttihat ve Teraaki yönetimine yakın kişiler iâşe dağıtımında vagonlar tahsis ederek haksız kazanç sağlamışlardır. Bu faaliyetlerin tamamı Müslüman-Türk burjuvazisinin gelişimi için kullanılmıştır.

Finans sektöründe ise özellikle savaş dönemi ile ülkenin çeşitli yerlerinde 16 banka kurulmuştur. Anadolu'da iktisadi gücü artmaya başlayan eşraf, tüccar ve büyük çiftlik sahipleri kredi sorununu çözmek amacıyla milli taşra bankalarını kurmaya başlamışlardır. Bu bankaların en önemli özelliği, milli sermaye ile kurulmuş olmaları ve çalışanlarının önemli kısmının Türk olmasıdır.

İttihat ve Terakki'nin Anadolu esnafını ve tüccarını banka kurma yönündeki desteği sonucunda bankacılık sektörüne hakim olan gayrimüslim unsurların etkisi önemli oranda azalmıştır. Kurulan bu bankalar milli iktisat politikasının belkemiğini oluşturacak sermaye birikimini sağlamıştır.

Bu çalışmalar ile o zamana kadar tasavvuf felsefesinin benimsediği “*bir lokma bir hırka*” anlayışının yıkılmasına neden olmuştur. Böylece para hırsı ile çalışan, sermaye sahibi Müslüman-Türk girişimci sınıf ortaya çıkmıştır. Savaş, bu sınıfın ortaya çıkmasını sağlamış ancak spekülâtif hareketlerle zenginleşen bu sınıf nedeniyle sabit gelirlilerin özellikle memurların alım güçleri %60-80 arasında azaldığı gözlenmiştir (Eldem, 1994:54) Uzun dönemde kısmen de olsa gayrimüslimler ticari hayattan tasfiye edilmiştir.

IV. Sonuç

İktisat teorisinde iktisadi ajanların rasyonel davrandıkları kabul edilmektedir. Bu çerçevede üreticilerin amacı, kârlarını maksimize etmektir. Ancak Osmanlı’da devletin müdahalesi, ticaret kesiminin iktisat zihniyeti, toplumun sosyal yapısı ve en önemlisi tasavvuf anlayışı bu rasyonelliği engellemiştir.

Özel mülkiyetin gelişmemesi, devletin ekonomi üzerindeki egemen tavrı ve etkisini tüm mülkün padişaha ait olmasıyla açıklanabilir.

Batınî tasavvufu, geçici bir dünyada yaşandığını savunduğundan, bireylerin iktisadi faaliyetlerinde tavrı alma biçimlerini etkilemiştir. Azla yetinmeyi öne çıkaran bu tasavvuf anlayışı yüzünden, hem Osmanlı-Türk tüccarının batıdakilere kıyasla faydacı zihniyetten uzak kalmasına neden olmuş, hem de rasyonel iş organizasyonunun oluşmasını da engellemiştir.

Başta tasavvuf anlayışı olmak üzere devletin ekonomi üzerindeki etkisi, Osmanlı-Türk insanının iktisadi madde ile mesafeli kalmasına yol açarak kanaatkâr, yumuşak başlı, tevekküle inanan, cemaatçi, maceracı ve hırs sahibi olmayan bir insan tipinin çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle, iktisadi ferdiyetçilik ve girişimcilik ruhu darbe yediği gibi, öylesi bir anlayışa sahip toplumdaki kapitalist bir insan tipi de çıkmamıştır. Elindeki ile yetinen, kısmetinde ne varsa ona razı olan kadercı bir insan tipi oluşmuştur. Osmanlı’nın bu dünya görüşü ekonomik düzenin sağlıklı bir biçimde devam etmesini sağlamıştır. Kapitalist bir ekonomik düzenin var olması ve yürümesi için insanların ekonomik açıdan ferdiyetçi olmamaları gerekir. Çünkü Osmanlı ekonomik düzeni ferdiyetçilikle bağdaşmaz.

Kapitalist yaşayış biçimine gecikerek geçmemizin yukarıda sözü edilen nedenlerin ve bu nedenlere dayalı yaşayış biçimini meşrulaştırmamızın dışında kapitalist ekonomik düzeninin sömürü üzerine kurulu olmasıdır. Kapitalist ekonomiyi besleyen kaynak özellikle kapitalizmin ilk dönemlerinde insanların maddi-manevi sömürülmesidir.

Osmanlı-Türk insanının batılı anlamda girişimci olmaması sonucunda doğan boşluğu veya başka bir deyişle Osmanlı-Türk insanının iktisadi maddeden uzak kalışındaki boşluğu Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Levantenler doldurmuştur. Bu da yavaş yavaş sadece azınlıkların ve 19. yy. dan sonra yabancıların ticarete ve endüstride söz sahibi olmasına yol açmıştır.

Bunlara verilen kapitülasyon ve özel imtiyazlar Osmanlı-Türk insanının içinde olacağı, oluşabilecek özel girişime dayalı ticaret ve endüstriyi yıkmıştır.

Tanzimat fermanının ilanı ile yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde de yeni gelişmeler ve yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Fermanla ilk defa mal ve can güvenliğinin getirilmesi, 1858 yılında özel mülkiyet kanununun çıkarılışı önemli gelişmelerdir.

19. yy.da bu gelişmeler ışığında iki gövdeli bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır (Göçek, 1999:305-311). Birinci grup; batı tipi eğitim ile padişahlar kendilerine sadık yeni bir bürokrat zümresi yetiştirmek istemiş ve sonucunda bürokratik burjuva dediğimiz bir grup ortaya çıkmıştır. İkinci grup, ticaret burjuvazisi olarak adlandırılan daha çok azınlıkların aktif olduğu, batının siyasal desteğini elde eden gruptu. Bu himaye ile hem müsadereyen kurtulmuşlar hem de bu sayede servet biriktirebilmişlerdir. Ancak bu azınlık burjuvazi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile zayıflamış ve göç mübadeleleri ile sayıları azalmıştır. Böylece Cumhuriyet milli bir kapitalist burjuva sınıfı yaratmaya çalışmıştır. Bu sınıfın temeli, ilk kez milli iktisat ilkesinin benimsenmesi ile atılmış ve Birinci Dünya Savaşı bu ilkenin uygulamaya konmasını kolaylaştırmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı ekonomik düzeni, maddi değer ve aşırı kazanç karşı çıkmış bu nedenle maddi yanı ağır basmayan, macera ve servet peşinde koşmayan insan tipolojisini ön plana çıkarmıştır. Osmanlı toplumunda kazanma hırsına sahip insan profiline yer yoktu. Bunun doğal sonucu olarak da girişimciliğin göstergesi olan kazanma hırsı, servet birikimi gibi olgular da toplumda törpülenmiştir. (Cem, 1999:112).

Abstract : The main purpose of this study is to analyze the reasons why the Ottoman-Turkish people don't have entrepreneur, individualist and capitalist characteristics like Europe. There are important factors that prevent to appear individualist and capitalist people, such as mentality structure of the Ottoman-Turkish people, structure of Ottoman Empire's social, economic, cultural, religious and state. These factors had been discussed in the study and it is studied in the light of these factors.

Key Words: Capitalist-entrepreneur class, capitalism, Ottoman-Turkish people type, economic behaviour

Kaynakça

Cem, İsmail (1999), **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul

Eldem, Vedat (1994), **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Genç, Osman (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul

- Georgeon, François (1999), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Göçek, Fatma Müge (1999), **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, (Çev.) İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara
- Huberman, Leo (1991), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev.) Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul
- Issawi, Charles (1980), **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press
- Kongar, Emre (1982), **Türk ToplumBilimcileri I**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Nişancı, Şükrü (2002), **15-16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti**, Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul
- Ökçün, Ahmet Gündüz (1975), **“1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 409-476
- ....., (1997), **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara
- Pamuk, Şevket (1999), **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Prens Sabahattin (1965), **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır**, (Çev.) Muzaffer Sencer, Ekin Basımevi, İstanbul
- Sayar, Ahmed Güner (1998), **Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener**, Eren Yayıncılık, İstanbul
- ....., (2000), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken, İstanbul
- ....., (2001), **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felfesine Ait Değişmeler**, Ötüken, İstanbul
- Toprak, Zafer (1982), **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara
- ....., (1995), **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- ....., (2003), **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, Homer Kitabevi, İstanbul
- Ülgener, Sabri F. (1991), **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul
- Yalman, Ahmed Emin (1970), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul
- TBMM Zabıt Ceridesi Cilt:1 (1888-1918)**, Yenilik Basımevi, İstanbul
- Weber, Max (1999), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, (Çev.) Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara